

Stanisław Rakowski

Rozporządzanie niektórymi składnikami gospodarstwa rolnego pomiędzy małżonkami

Palestra 16/4(172), 22-31

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Odsyłając czytelnika do szerokiej argumentacji podniesionej przez przytoczonych autorów, należy w tym miejscu ograniczyć się do przyznania racji pierwszemu kierunkowi i poparcia go kilkoma spostrzeżeniami. Potrącenie jest instytucją prawa materialnego i dlatego niepodobna rozstrzygnąć całego problemu na podstawie tylko kryteriów procesowych. Zasady procesu spełniające w stosunku do prawa materialnego tylko rolę służebną nie mogą decydować o tym, czy zobowiązanie wygasło. Z chwilą bowiem wykonania potrącenia — *lege non distinguente* wierzytelność zostaje umorzona w każdym czasie ze skutkiem wstecznym bez względu na to, czy w ogóle jakiś proces się toczył, czy istnieje już tytuł oraz czy jest on lub nie jest egzekwowany.

Jeżeli potrącenie nastąpiło po powstaniu tytułu egzekucyjnego, a jest uzasadnione, to oczywiście zobowiązanie wygasło w rozumieniu prawa materialnego, a zatem konsekwentnie i w rozumieniu art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c. Potrącenie nie jest tylko środkiem obrony w procesie, lecz może zawsze nastąpić drogą odpowiedniego oświadczenia — bez względu na to, czy proces się toczy, względnie w jakim jest stadium.

Odmienne stanowisko prowadziłyby do koncepcji, że art. 840 § 1 pkt 2 k.p.c. ma na uwadze tylko jakieś szczególne, a nie wszystkie sposoby wygaśnięcia zobowiązania, odmiennie od przepisów prawa materialnego.

- k) W postępowaniu zabezpieczającym zagadnienie potrącenia może być aktualne tylko w świetle art. 742 § 1 k.p.c. Wygaśnięciem dochodzonego roszczenia na skutek dokonanego potrącenia można uzasadniać uchylenie zarządzenia tymczasowego.

STANISŁAW RAKOWSKI

Rozporządzanie niektórymi składnikami gospodarstwa rolnego pomiędzy małżonkami

Wszelka wewnętrzna cyrkulacja składników majątkowych małżonków w obrębie ich gospodarstwa rolnego nie powoduje podziału gospodarstwa pod warunkiem, że składniki te stanowią całość gospodarczą. Zmiany te, mimo że wywierają doniosłe skutki prawne w sferze majątkowej obojga małżonków, nie powodują podziału gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 163 k.c.

1. MAŁŻEŃSKIE UMOWY MAJĄTKOWE

Jedną z form wewnętrznej cyrkulacji składników majątkowych gospodarstwa rolnego są małżeńskie umowy majątkowe. W odróżnieniu od ustawodawstwa innych europejskich krajów socjalistycznych polski kodeks rodzinny i opiekuńczy rozszerzył sferę stosowania małżeńskich umów majątkowych. Przyczyną tego stanu rzeczy jest niewątpliwie duże znaczenie indywidualnej gospodarki rolnej na wsi, gdzie system dorobku nie zawsze odpowiada uzasadnionym interesom małżonków.

Przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dopuszczają możliwość zawierania, w stosunkowo szerokim zakresie, małżeńskich umów majątkowych i kształtowania na tej podstawie stosunków majątkowych w sposób odmienny od zasad przewidzianych w ustroju ustawowym. Jednakże w Polsce nie wytworzyła się dotychczas tradycja umownego kształtowania stosunków majątkowych w czasie trwania związku małżeńskiego. Zawieranie takich umów występuje stosunkowo rzadko i wskutek tego ustrój ustawowy, jaki kształtuje obowiązujące ustawodawstwo, staje się ustrojem dominującym.

Umowy takie zawierane są u nas w zasadzie tylko w środowisku wiejskim i mimo, że mogą być zawierane również przed zawarciem związku małżeńskiego, zawierane są z reguły w czasie trwania małżeństwa i dotyczą w przeważającej części rozszerzenia wspólności ustawowej w całości lub częściowo, i to zazwyczaj na majątek lub pewne przedmioty należące do majątku odrębnego jednego z małżonków.

Jak podają J. Serda i R. Srokowski¹, którzy poddali analizie praktykę notarialną za pierwsze półrocze 1966 roku, na terenie wsi zawarto małżeńskich umów majątkowych 73% a na terenie miasta 27%; poza tym w czasie trwania związku małżeńskiego zawarto 95,6% umów, w tym rozszerzających wspólność ustawową — 89% umów.

Jeśli chodzi o lata przedwojenne, to brak jest w Polsce danych statystycznych dotyczących małżeńskich umów majątkowych. J. Wasilkowski² uważa, że w okresie przedwojennym liczba małżeńskich umów majątkowych była minimalna w stosunku do ogólnej liczby zawieranych małżeństw; najczęściej były to umowy majątkowe zamożnych chłopów i osób trudniących się handlem. Autor ten jest zdania, że instytucja „ustrojów umownych” jest sprzeczna z naszymi założeniami ustrojowymi, że jest reliktem ustroju kapitalistycznego i dlatego nie powinna być w naszych warunkach zachowana, albowiem wytworzyła się historycznie w interesie klas posiadających, które traktują małżeństwo częściowo lub wyłącznie jako transakcję majątkową. Umowa majątkowa małżeńska była w tych środowiskach prawdziwym przetargiem rodzinnym (*veritable pace de famille* według ulubionego wyrażenia cywilistów francuskich) i stanowi właściwy motyw zawarcia związku małżeńskiego.

Innego zdania jest J. Gwiazdomorski³ twierdząc, że wprawdzie w kraju naszym brak jest poważniejszych różnic majątkowych z powodu likwidacji większej własności ziemskiej oraz uspołecznienia przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych, jednakże istnieją różnice wśród małżonków o innym charakterze. W szczególności w rolnictwie zupełna likwidacja instytucji małżeńskich umów majątkowych oraz wprowadzenie jednakowego dla wszystkich ustroju majątkowego nie byłyby wskazane.

Wydaje się, że pogląd J. Gwiazdomorskiego jest bardziej uzasadniony, ponieważ środki produkcji, otrzymane zazwyczaj przez małżonków w postaci wyposażenia, często jeszcze przed zawarciem związku małżeńskiego, stanowią podstawę istnienia rodziny chłopskiej oraz źródło ewentualnego dorobku. Ponadto mogą istnieć małżeństwa wielodzietne lub bezdzietne, małżeństwa posiadające dzieci z poprzedniego małżeństwa; mogą też jedne małżeństwa prowadzić gospodarstwo

¹ Zeszyty Problemowo-Analityczne Ministerstwa Sprawiedliwości nr 7/1968, str. 32.

² J. Wasilkowski: Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym, PiP nr 4/1950, str. 123.

³ J. Gwiazdomorski: Równouprawnienie kobiety w rodzinie, NP nr 3/1954, str. 20.

domowe lub nie prowadzić go, a wszystko to może uzasadniać indywidualne interesy małżonków.

Biorąc więc pod uwagę między innymi także tego rodzaju sytuacje, kodeks rodzinny i opiekuńczy wprowadził obok wspólności dorobku możliwość uwzględnienia faktycznego układu stosunków w konkretnym małżeństwie (aczkolwiek w sposób ograniczony) w postaci małżeńskich umów majątkowych.

Należy podkreślić, że tego rodzaju umowy stanowią wygodny i zasadniczo tani środek regulacji majątkowych stosunków między małżonkami.⁴ Należałoby też podkreślić, że przy tego rodzaju umowach nie mają zastosowania przepisy ograniczające podział gospodarstw rolnych, a kwestia kwalifikacji rolniczych nie sprawa szczególnych trudności, wystarcza bowiem, żeby kwalifikacje takie posiadał jeden z małżonków, jeżeli nabycie następuje na wspólność ustawową bądź umową.⁵

Stan faktyczny, na podstawie którego małżonkowie nabywają określony majątek na zasadzie małżeńskiej umowy majątkowej, jest zupełnie inny od tych stanów faktycznych, których realizacja następuje przy nabyciu poszczególnych praw i obowiązków związanych z określonym majątkiem w drodze sukcesji syngularnej. Nabycie na podstawie małżeńskiej umowy majątkowej następuje w drodze sukcesji uniwersalnej, przy której nabywcy wstępują nie tylko w ogół praw, lecz także w ogół obowiązków związanych z określonym majątkiem.

Wydaje się zatem, że w sytuacji takiej nie powinny być istotne kwalifikacje rolnicze po stronie któregośkolwiek z małżonków, albowiem chodzi tu o uregulowanie „ustroju” między małżonkami, a nie o przeniesienie prawa własności konkretnych obiektów majątkowych.

Istota małżeńskiej umowy majątkowej polega więc na uregulowaniu małżeńskich stosunków majątkowych w sposób odmienny od przyjętego w ustawie ustroju majątkowego. Na podstawie takiej umowy można również przywrócić wspólność ustawową, która poprzednio ustała. Na gruncie aktualnego prawa małżeńską umową majątkową można:

- a) rozszerzyć wspólność ustawową,
- b) ograniczyć wspólność ustawową,
- c) wyłączyć wspólność ustawową,
- d) ustalić udziały w majątku wspólnym w częściach nierównych na wypadek ustania wspólności (art. 50 pkt 2 k.r.o.),
- e) przywrócić wspólność ustawową, która poprzednio ustała.

Obowiązujące przepisy w odróżnieniu od kodeksu rodzinnego z 1950 r. przewidują nie tylko umowne rozszerzenie lub ograniczenie wspólności ustawowej, ale również całkowite jej wyłączenie. W sytuacji tej powstaje ustrój rozdzielnosci majątkowej polegający na tym, że każdy z małżonków zachowuje majątek nabyty przez siebie przed zawarciem umowy lub przypadły mu w udziale w wyniku ustania wspólności ustawowej, a także majątek nabyty w okresie trwania rozdzielnosci.

Wszystkie inne umowy zawierane między małżonkami albo między małżonkami a osobami trzecimi nie mogą być uważane za małżeńskie umowy majątkowe, choć bardzo często łączą się z nimi i wywierają wpływ na kształtowanie majątkowych stosunków małżeńskich.

Majątkowa umowa może być zawarta również pomiędzy osobami mającymi za-

⁴ Umowy te nie podlegają podatkowi od nabycia praw majątkowych, natomiast podlegają wyłącznie opłacie skarbowej w kwocie 300 zł (§ 41 rozp. RM z dnia 23.III.1970 r. w sprawie opłaty skarb. — Dz. U. Nr 7, poz. 59).

⁵ S. Breyer: Normy obszarowe i kwalifikacje rolnicze, GSiP nr 24/1970.

miar zawrzeć związek małżeński. Umowa taka ma charakter umowy warunkowej w tym sensie, że jej skuteczność zależy od zawarcia lub istnienia ważnego związku małżeńskiego.

Takim warunkiem nie są obwarowane zwykle umowy darowizny lub sprzedaży zawierane między małżonkami, aczkolwiek motywem zawarcia takiej umowy jest zwykle istnienie związku małżeńskiego.

Małżeńskie umowy majątkowe są pozornie nieraz trudne do odróżnienia od innych umów między małżonkami, tym bardziej że mogą nieraz obejmować pewne elementy małżeńskiej umowy majątkowej i pewne elementy umowy cywilnej.

Okoliczność, że pewna nieruchomość należąca do majątku odrębnego poddana zostaje wspólności (ponieważ i takie umowy są możliwe) nie przesądza jeszcze o tym, że została zawarta małżeńska umowa majątkowa.

Nie można również uważać za małżeńską umowę majątkową takiej umowy, na mocy której małżonkowie wyłączają ze wspólności określoną nieruchomość i postanawiają, że od tej chwili będzie ona stanowić odrębny majątek jednego z małżonków.

Należałoby podkreślić również, że przy poddaniu wspólności majątkowej określonej nieruchomości nie następuje — jak to bywa przy czynnościach rozporządzających — przeniesienie prawa własności w całości lub w określonej części ułamkowej na stronę drugą, natomiast następuje powstanie niepodzielnego prawa na rzecz obojga małżonków. W tej sytuacji następuje przekształcenie dotychczas. wyłącznego prawa własności na współwłasność łączną, charakterystyczną dla wspólności ustawowej.

Koncepcja taka nie wyłącza możliwości przyjęcia konstrukcji umowy darowizny.

Małżeńska umowa majątkowa ma charakter sukcesji uniwersalnej, obejmuje majątek nabyty w przeszłości i działa na przyszłość. To tłumaczy, dlaczego za umowę majątkową nie można uważać wszelkich umów, które poddają wspólności majątkowej określony przedmiot stanowiący dotychczas majątek odrębny jednego z małżonków lub wyłączają ze wspólności majątkowej określony przedmiot, który od tej chwili ma wejść w skład majątku odrębnego jednego z małżonków lub w skład majątku odrębnego obojga małżonków na zasadzie współwłasności w częściach ułamkowych.

Koncepcja odmienna, traktująca wszelkie umowy rozporządzające jako małżeńskie, byłaby sprzeczna nie tylko z istotą tego rodzaju umów, ale i z postulatem ścisłej wykładni przepisów o majątkowych umowach małżeńskich jako przepisów szczególnych nie podlegających wykładni rozszerzającej.

Byłaby ona również sprzeczna z zasadą swobody innych umów między małżonkami, możliwych na gruncie naszego prawa a wyłączonych np. w ustawodawstwie francuskim. Ustawodawstwo francuskie znało bowiem pełną wolność małżeńskich umów majątkowych, na podstawie których strony mogły swobodnie regulować swoje stosunki majątkowe, przyjmując elementy różnych ustrojów majątkowych w przeciwieństwie do naszego systemu, który wprowadza w tym względzie daleko idące ograniczenia.

Należałoby nadto podkreślić odmienne konsekwencje małżeńskich umów majątkowych w porównaniu z innymi umowami rozporządzającymi pomiędzy małżonkami, albowiem zasadniczą normą jest art. 48 k.r.o., według którego do wspólności umownej stosuje się odpowiednio przepisy o wspólności ustawowej. Dopuszczalność odpowiedniego stosowania tych przepisów zakłada możliwość dalszych jeszcze

odstępstw od przepisów regulujących wspólność ustawową a mających charakter norm *iuris cogentis*.⁶

W konkluzji należałoby zaznaczyć, że uprawnienia, jakie gwarantuje każdemu z małżonków ustawowa wspólność majątkowa powinny mieć pierwszeństwo przed wszelkimi ograniczeniami, jakie stwarzają szczególne przepisy o obrocie gospodarstwami rolnymi. Dla uzasadnienia tej tezy należałoby się powołać między innymi na pogląd wyrażony w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 20.II.1969 r.⁷, stosownie do którego ograniczenia spłat z art. 216 k.c. nie stosuje się do spłat na rzecz małżonka w razie zniesienia współwłasności nieruchomości rolnej należącej do majątku wspólnego małżonków z mocy ustawy lub małżeńskiej umowy majątkowej. Przyczyną takiego uprzywilejowania małżonka jest nie tylko sprawa stosunków majątkowych mająca raczej charakter drugorzędny, ale przede wszystkim sfera stosunków osobistych, jaka łączy współwłaścicieli w wypadku wspólności małżeńskiej.

W normie art. 216 § 2 k.c. znajduje między innymi wyraz zasada całkowitego równouprawnienia małżonków. Założenia tego rodzaju uznał ustawodawca za społecznie bardziej doniosłe aniżeli interes społeczno-gospodarczy leżący u podłoża przepisów o podziale nieruchomości rolnych.

Ponieważ istnieją jeszcze niektóre małżeństwa, w których panuje umowny majątkowy ustrój małżeński ustanowiony przed wejściem w życie k.r.o. przeto zwrócić by należało uwagę na przepisy prawne regulujące dawne umowne małżeńskie ustroje majątkowe.⁸

Z przepisów przechodnich do kolejnych aktów normatywnych normujących stosunki majątkowe między małżonkami (art. XIV § 1 przepisów wprowadzających prawo małżeńskie majątkowe z 1946 r., art. XX § 1 przepisów wprowadzających kodeks rodzinny z 1950 r. oraz art. VIII i IX § 1 przepisów wprowadzających kodeks rodzinny i opiekuńczy) wynika, że do umów majątkowych zawartych przed wejściem w życie przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stosuje się nadal przepisy obowiązujące w chwili zawarcia umowy.

Umowne majątkowe ustroje małżeńskie ustanowione przed wejściem w życie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego mogą być dostosowane do postanowień aktualnego prawa w myśl art. IX *in fine* przepisów wprowadzających kodeks rodzinny i opiekuńczy.

2. INNE UMOWY MIĘDZY MAŁŻONKAMI

Przesunięcia poszczególnych elementów majątkowych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego małżonków mogą się dokonywać nie tylko na podstawie mał-

⁶ Por. S. Szer: Komentarz do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, 1966, s. 194.

⁷ Uchwała SN z 20.II.1969 r. III CZP 2/69, OSNCP nr 11/1969, poz. 195.

⁸ Por.:

a) art. 28 kodeksu rodzinnego (ustawa z dnia 27.VI.1950 r. — Dz. U. Nr 32, poz. 308; zmiana: Dz. U. z 1953 r. Nr 1, poz. 124),

b) art. 30—54 prawa małżeńskiego i majątkowego (dekret z dnia 29 maja 1946 r. — Dz. U. Nr 31, poz. 196),

c) paragrafy 1432—1563 kodeksu cywilnego niemieckiego, obowiązującego przed unifikacją na ziemiach zachodnich i odzyskanych,

d) paragrafy 1217—1266 kodeksu cywilnego austriackiego, obowiązującego przed unifikacją na ziemiach południowych,

e) art. 207—230 kodeksu cywilnego Królestwa Polskiego, obowiązującego przed unifikacją na ziemiach wchodzących w skład byłego Królestwa Polskiego.

żeńskich umów majątkowych, ale również na podstawie umów cywilnych przenoszących prawo własności.

Z chwilą zawarcia małżeństwa powstaje między małżonkami z mocy prawa obejmująca ich dorobek wspólność ustawowa, jeśli umownie jej nie wyłączono. Składniki majątkowe nie objęte wspólnością stanowią majątek odrębny każdego z nich. Powstanie wspólności majątkowej nie wyłącza możliwości dokonywania przez małżonków wszelkich przesunięć ich składników majątkowych między trzema możliwymi rodzajami majątku, a mianowicie:

- a) majątkami stanowiących ich odrębną własność,
- b) majątkami stanowiącymi ich odrębną własność a majątkiem objętym wspólnością.

Przeniesienie nawet całego istniejącego w danej chwili majątku objętego wspólnością, jak i poszczególnych jej składników lub ich części na własność jednego z małżonków pod dowolnym tytułem nie oznacza likwidacji małżeńskiej wspólności.

Przesunięcia poszczególnych składników majątkowych mogą odbywać się zarówno w formie małżeńskich umów majątkowych jak i w drodze wszelkich umów cywilnych (np. umowy darowizny, sprzedaży, zamiany, najmu, dzierżawy) bądź innych umów nienazwanych.⁹

Obrót wewnętrzny między małżonkami będzie się odnosić przede wszystkim do majątku odrębnego. Jednakże również cały istniejący w danej chwili dorobek oraz składające się na niego poszczególne przedmioty lub ich części mogą małżonkowie przenieść na wyłączną własność odrębną jednego z nich pod dowolnym tytułem prawnym. Jeśli chodzi o wewnętrzny obrót ruchomościami, to może się on odbywać w dowolnej formie, jednakże ze względu na ewentualne przyszłe roszczenia spadkobierców pożądana jest co najmniej forma pisemna.

Pewne trudności może sprawiać konstrukcja umów zawieranych między małżonkami co do przedmiotów objętych wspólnością majątkową, albowiem małżonek nie może przenieść na drugiego małżonka swoich nie określonych udziałów w oznaczonych przedmiotach objętych wspólnością.

Umowy tego rodzaju można by konstruować w dwóch wersjach. I tak np. w umowie darowizny:

- a) małżonkowie postanawiają, że własność określonego przedmiotu przechodzi nieodpłatnie na jednego małżonka i ma stanowić jego majątek odrębny, albo
- b) jeden z małżonków za zgodą drugiego darowuje mu oznaczony przedmiot objęty wspólnością ustawową na jego własność wyłączną.

W świetle przedstawionych sytuacji nasuwa się pytanie, czy tego rodzaju przesunięcia wartości majątkowych pomiędzy małżonkami i wynikające stąd zmiany własnościowe mają wpływ na podział ich gospodarstwa rolnego. Wychodząc z ekonomicznych założeń przepisów kodeksu cywilnego w tym względzie, których celem jest ochrona prawna samodzielnych warsztatów produkcji rolnej przed utratą ich zdolności produkcyjnej przez zmniejszanie obszaru gospodarstw rolnych, staje się oczywiste, że tego rodzaju zmiany nie mają wpływu na zdolność produkcyjną gospodarstwa rolnego małżonków.

Założenia te znalazły formalny wyraz prawny między innymi w zasadzie zawartej w art. 163 § 3 k.c., polegającej na tym, że przy ocenie dopuszczalności podziału gospodarstwa rolnego uwzględnia się wszystkie nieruchomości należące do wspólnego

⁹ Orzec. SN z dnia 16.I.1964 r. 3 CO 64/63 OSNCP 1964, poz. 220.

majątku małżonków (zarówno na zasadzie małżeńskiej wspólności majątkowej ustawowej czy umownej jak i na zasadzie współwłasności w częściach ułamkowych) oraz nieruchomości należące do majątku odrębnego każdego z nich, chyba że nie stanowią całości gospodarczej.

Należałoby zatem przyjąć, że wszelkie przesunięcia własnościowe poszczególnych składników gospodarstwa rolnego pomiędzy trzema możliwymi masami majątkowymi małżonków, *inter vivos*, nie powodują podziału gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 163 k.c. Przy sporządzaniu wszelkiego rodzaju umów przenoszących prawo własności, których podmiotem są małżonkowie, a przedmiotem gospodarstwo rolne, nie jest wymagana również decyzja organu do spraw rolnych stwierdzająca, że zamierzone przeniesienie prawa własności jest zgodne z obowiązującymi przepisami, albowiem gospodarstwo małżonków nie ulega ekonomicznemu podziałowi mimo przeniesienia prawa własności i wynikających stąd skutków prawnych w sferze majątkowej obojga małżonków.

Jednakże zasada ta nie dotyczy wszelkich przesunięć własnościowych pomiędzy poszczególnymi składnikami majątkowymi wchodzącymi w skład różnych obiektów gospodarczych obojga małżonków, obiektów nie stanowiących całości gospodarczej. W tej sytuacji działałyby wszelkie ograniczenia związane z podziałem gospodarstw rolnych.

Tego rodzaju koncepcja ma rację bytu wyłącznie pomiędzy żyjącymi małżonkami, w sytuacji bowiem wszelkich przesunięć majątkowych *mortis causa* jest ona nie do utrzymania. Składniki majątkowe obojga małżonków, stanowiące dotychczas całość gospodarczą, w razie śmierci jednego z małżonków lub obojga, stają się z mocy prawa odrębnymi jednostkami gospodarczymi bądź masami majątkowymi, które podlegają już reżymowi prawa spadkowego.¹⁰

W praktyce spotyka się pewnego rodzaju umowy zawierane rzadziej między małżonkami, a częściej sporządzane przez małżonków na rzecz osób trzecich, rzutuujące w sposób zasadniczy na prawo spadkowe, co nie jest zresztą rzeczą nową.¹¹ Umowy takie eliminują tendencję ustawodawcy do wyłączenia lub ograniczenia spłat spadkowych na rzecz nierolników, a polegają na tym, że małżonkowie, przenosząc prawo własności gospodarstwa rolnego np. na zasadzie umowy dożywocia, w rozumieniu art. 908 i następnych kodeksu cywilnego, zastrzegają równocześnie pewne świadczenia pieniężne lub inne nie tylko na rzecz dzieci zajmujących się rolnictwem, ale również na rzecz dzieci pracujących w zawodach pozarolniczych.

Umowy takie, mimo że eliminują słuszne zamierzenia ustawodawcy do niepożądanego skądinąd odpływu kapitałów ze wsi do miast, są prawnie skuteczne i brak jest podstaw do odmowy ich sporządzenia.

3. PRZESUNIĘCIA MAJĄTKOWE DOKONYWANE W FORMIE NAKŁADÓW I WYDATKÓW

Pojęcie gospodarstwa rolnego sformułowane w § 2 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28.XI.1964 r. (jednol. tekst: Dz. U. z 1970 r. Nr 24, poz. 199; zmiana:

¹⁰ Por. J. Pietrzykowski: Dziedziczenie gospodarstw rolnych, 1965, s. 102. Inaczej S. Breyer: Przeniesienie własności nieruchomości, 1966, oraz tenże autor: Stosunki majątkowe małżonków jako właścicieli gospodarstw rolnych, PiP nr 11/67, s. 769 i nast.

¹¹ Por. formy przenoszenia własności gospodarstw rolnych cytowane w pracy Zofii Polickiewicz-Zawadzkiej (Umowa o dożywocie, 1971, s. 21) na podstawie pracy „Zwyczajne spadkowe włościan w Polsce”, wydanej w latach 1923—1929 przez Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach.

rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23.XII.1971 r. — Dz. U. Nr 37, poz. 332) jest znacznie węższe w zastosowaniu do obrotu niż w zastosowaniu do dziedziczenia. Chodzi tu bowiem wyłącznie o ograniczenie związane z wszelkimi przesunięciami własnościowymi użytków rolnych, między odrębnymi podmiotami w zakresie zmniejszenia lub zwiększenia obszaru. Natomiast obrót nieruchomościami budynkowymi, urządzeniami odłączonymi od nieruchomości rolnej, inwentarzem martwym lub żywym albo lasami, gruntami leśnymi i nieużytkami, choćby wchodziły w skład gospodarstwa rolnego, nie podlega ograniczeniu z art. 163 k.c.

Nie podlega im również obrót wymienionymi wartościami majątkowymi stanowiący wewnętrzną cyrkulację w ramach wspólnego gospodarstwa rolnego małżonków.

Nie podlega również ograniczeniom z art. 163 k.c. wszelki obrót pomiędzy małżonkami w formie przesunięć wartości majątkowych w postaci nakładów i wydatków z majątku odrębnego na majątek wspólny i odwrotnie. Tego rodzaju przesunięcia wartości majątkowych dokonywane pomiędzy poszczególnymi masami majątkowymi mogą stanowić rezultat czynności prawnych podjętych przez małżonków albo też mogą być wynikiem dyspozycji faktycznych dokonywanych przez jednego lub oboje małżonków. Tego rodzaju wydatki i nakłady mogą zachodzić między poszczególnymi masami majątkowymi z dużą częstotliwością — niemal że codziennie, albowiem bywają one wynikiem wspólnego gospodarowania przez małżonków majątkiem wspólnym i majątkami odrębnymi wchodzącymi w skład gospodarstwa rolnego. Chodzi tu najczęściej o wydatki na kupno inwentarza żywego lub martwego, nasion i nawozów sztucznych, ruchomości o znaczeniu gospodarczym, chodzi o wydatki z tytułu kosztów konserwacji, eksploatacji i napraw bieżących bądź kapitalnych remontów, o wydatki związane z regulacją podatków i innych świadczeń publicznych albo o wydatki na zakup przedmiotów służących do zaspokajania osobistych potrzeb małżonków lub przedmiotów służących do wykonywania zawodu.¹²

W prawidłowo funkcjonującym gospodarstwie rolnym tego rodzaju wewnętrzną cyrkulacją między poszczególnymi masami majątkowymi małżonków trwa bez przerwy, choć małżonkowie tego nie rejestrują i najczęściej nie zdają sobie sprawy z wpływu tego rodzaju czynności prawnych lub dyspozycji faktycznych na ich stosunki majątkowe. Tego rodzaju cyrkulacja z punktu widzenia interesów gospodarstwa rolnego jest najbardziej pożądana i korzystna, sprzyja bowiem reprodukcji utraconych wartości w toku naturalnego procesu produkcyjnego lub powiększa wartość istniejących składników gospodarstwa rolnego.

Roszczenia związane z tego typu przesunięciami majątkowymi mają szczególny charakter prawny, gdyż nie wynikają ze stosunków obligacyjnych i rzeczowych prawa cywilnego, lecz mają swe źródło w prawie rodzinnym i są trudne w praktyce do realizacji. Najczęściej powstają one w sytuacjach patologicznych, zwłaszcza kiedy dochodzi do ustania wspólności majątkowej w czasie trwania małżeństwa lub z chwilą śmierci jednego z małżonków, w miejsce którego wstępują spadkodawcy, czując się pokrzywdzeni tego rodzaju przesunięciami wartości majątkowej. Niemniej jednak możliwe jest również wcześniejsze wystąpienie z tego rodzaju roszczeniami przez osoby zainteresowane, jeżeli wymaga tego dobro rodziny (art. 45 § 1 *in fine* k.r.o.).

Najbardziej uzasadnione wydaje się jednak podnoszenie takich roszczeń z chwilą

¹² Por. S. Breyer i S. Gross w pracy zbiorowej: Kodeks rodzinny i opiekuńczy — Komentarz, Warszawa 1966, str. 183; S. Szer: Prawo rodzinne, Warszawa 1966, str. 111 i 132.

wygaśnięcia małżeńskiej wspólności majątkowej, to jest dopiero po ustaniu wewnętrznej cyrkulacji wartości majątkowych, niejednokrotnie bowiem dalsze przesunięcia wyrównują poprzednie, dokonane w kierunku odwrotnym.¹³ Na marginesie omawianego zagadnienia należałoby podkreślić, że żądaniem zwrotu nie mogą być objęte przedmioty majątkowe, które zostały włączone do masy majątku wspólnego na podstawie małżeńskiej umowy majątkowej albo zostały one wyłączone z majątku wspólnego na podstawie takiej umowy.¹⁴ Zawarcie małżeńskiej umowy majątkowej w zakresie szerszym lub węższym niż ustawowy nie ma wpływu na istnienie roszczeń z tytułu zwrotu wydatków i nakładów.

Istnieje nadto inny aspekt poruszonego zagadnienia, a mianowicie w toku badania przesunąć majątkowych pomiędzy małżonkami należy mieć na uwadze sytuację, czy nie zachodzi przeniesienie na rzecz majątku wspólnego dochodu osiągniętego z majątku odrębnego, albowiem dochód taki z mocy prawa jest objęty wspólnością ustawową.

Przez pojęcie dochodu w znaczeniu ekonomicznym rozumieć należy pewne nadwyżki gospodarcze osiągnięte w ciągu określonego czasu przez określoną jednostkę, powstałe z wszelkich przychodów, w tym pożytków cywilnych i naturalnych, po potrąceniu kosztów własnych związanych z osiągnięciem tego przychodu. Wynika stąd, że przedmioty stanowiące przyrost naturalny w gospodarstwie rolnym, osiągnięte w zakresie gospodarowania majątkiem odrębnym, stają się majątkiem wspólnym, jeśli się okaże, że gospodarstwo to osiągnęło dochód.¹⁵

Roszczenia z tytułu zwrotu nakładów i wydatków, praktycznie rzecz biorąc, są trudne do realizacji. Mają one swój szczególny charakter wynikający z prawa rodzinnego. Przepisy prawa cywilnego mogą być stosowane w tej materii tylko subsidiaryjnie. Roszczenia tego typu są dziedziczne i zbywalne.¹⁶

Przesunięcia majątkowe w formie zwrotu nakładów i wydatków nie wywierają żadnego wpływu na dalsze istnienie i funkcjonowanie wspólnego gospodarstwa rolnego. Natomiast roszczenia o zwrot nakładów i wydatków z majątku odrębnego jednego z małżonków na majątek odrębny drugiego małżonka, również przed ustaniem wspólności majątkowej, mają swe źródło wyłącznie w przepisach prawa cywilnego i mogą być realizowane na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu albo przepisów o naprawieniu szkody.

Roszczenia tego typu mogą być realizowane w każdym czasie, aczkolwiek są trudniejsze do realizacji. Jeżeli bowiem podstawą ich są przepisy o bezpodstaw-

¹³ Por. w tej sprawie L. Stecki: Zwrot wydatków i nakładów, NP nr 12/67, s. 1629.

¹⁴ Uchwała SN z dnia 14.VI.1963 r. III CO 24/63, OSNCP 1964, poz. 88.

¹⁵ Myśl przewodnia tej koncepcji, mającej obecnie uzasadnienie normatywne, kształtowała się już pod rządem kodeksu rodzinnego. Por. orzeczenie SN z dnia 11.VI.1955 r. I CR 516/55 w związku z przedstawionym pytaniem, czy przychówek pochodzący od zwierzęcia domowego będącego własnością jednego z małżonków wchodzi w skład majątku wspólnego obojga małżonków, jeśli został uzyskany w czasie trwania małżeństwa. Sąd Najwyższy wyjaśnił, że dochód z gruntu nie będącego wspólnym majątkiem małżonków jest dochodem osiąganym przez małżonka osobiście. Dopiero zrealizowanie pól i użycie gotówki na inne cele niż koszty uprawy gruntu lub na konsumpcję osobistą pozwala uznać za dorobek czy to gotówkę, jaką się rozrządono, czy to nabyty za nią przedmiot majątkowy. Podobnym zagadnieniem zajął się Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 4.XI.1954 r. I CO 19/54, OSN III 1957 r., poz. 66. Inną wykładnię zaprezentował Sąd Wojewódzki w Krakowie w orzeczeniu z dnia 12.IX.1952 r. III CR 1399/52 (BMS nr 4, s. 25) przyjmując, że przyrost naturalny w gospodarstwie rolnym nie poddany wspólności ustawowej jest produktem wspólnej pracy małżonków.

¹⁶ Artykuł 43 pr. małż. maj. z 1946 r. stanowił, że prawo żądania zwrotów jest niezbywalne i niedziedziczne. Przepis ten ocenił krytycznie L. Domański: Uwagi do projektu małżeńskiego prawa majątkowego, PN nr 5-6/49, s. 416.

nym wzbogaceniu, to obowiązek wydania korzyści lub zwrotu jej wartości wygasa, gdy drugi małżonek zużył uzyskane wartości lub utracił je w taki sposób, że nie jest już wzbogacony.

Gdyby zaś roszczenia tego rodzaju były realizowane na podstawie przepisów o naprawieniu szkody, to poszkodowany małżonek musiałby udowodnić winę sprawcy, związek przyczynowy i wysokość szkody.

Inną formą wewnętrznej cyrkulacji wartości majątkowych małżonków jest podział wspólnego majątku po ustaniu wspólności ustawowej (ale nie po ustaniu małżeństwa), który może być połączony ze wspólnym roszczeniem o zwrot nakładów i wydatków.

Do podziału majątku wspólnego stosuje się odpowiednio przepisy o dziale spadku z uwzględnieniem specyfiki art. 42—45 k.r.o.

W konkluzji należy stwierdzić, że w prawie polskim małżeństwo nie pociąga za sobą żadnych ograniczeń zdolności osobistej małżonków i jeżeli z jakichkolwiek powodów małżonkowie pragną ustanowić między sobą pewne szczególne stosunki majątkowe, to mogą to uczynić nie tylko w ramach prawa rodzinnego, lecz z całą swobodą również w granicach prawa cywilnego. Wszelkie zaś przesunięcia własnościowe poszczególnych składników majątkowych gospodarstwa rolnego — *inter vivos* — pomiędzy trzema możliwymi masami majątkowymi małżonków, to jest majątkami stanowiącymi ich odrębną własność lub majątkiem stanowiącym ich odrębną własność a majątkiem objętym wspólnością w ramach przepisów prawa małżeńskiego lub w ramach przepisów prawa cywilnego (obejtna rzecz, na jakiej zasadzie), nie powodują podziału gospodarstwa rolnego w rozumieniu prawa cywilnego.

KAZIMIERZ ZAREMBA

Kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego

Przepisy polskiego ustawodawstwa wymagają, ażeby nabywca lub spadkobierca nieruchomości rolnej miał ukończoną szkołę rolniczą lub przysposobienia rolniczego. Od tego wymagania zwolnieni są tylko niektórzy ze spadkobierców, a dla nabywców przewidziany jest okres karencji do 31 grudnia 1975 r.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 listopada 1964 r. (Dz. U. Nr 45, poz. 304) w brzmieniu rozporządzenia z dnia 10 lipca 1970 r. (Dz. U. Nr 18, poz. 150; jednolity tekst: Dz. U. z 1970 r. Nr 24, poz. 199) wprowadziło istotne i brzemienne w skutkach zmiany w zakresie kwalifikacji nabywców i spadkobierców nieruchomości rolnych.

Zgodnie z postanowieniem § 3 ust. 1 jednolitego tekstu jedynym dowodem stwierdzającym kwalifikacje nabywcy lub spadkobiercy do prowadzenia gospodarstwa rolnego jest świadectwo ukończenia szkoły rolniczej lub przysposobienia rolniczego.